

ד”ר רוזמרי רייס
ד”ר אבנר אש

בן שמונה — מקורות קלאסיים לאמונה עממית*

”סיפורי סכתא“ אודות הריון ולידה מעוררים, לעיתים קרובות, חרדה או ספקות אצל נשים בהריון. לאחרונה נתקלנו בדוגמה חריגה: אשה הודית צעירה אושפזה בשבוע 29 להריונה (תחילת החודש השביעי) עקב רעלת הריון. להפתעתנו ביקשה האשה לזרז ולהקדים את הלידה** בהסבירה: ”אם תמתינו יותר מדי, הוולד יכנס ללידה בחודש השמיני ויהפך ל’בן שמונה’. במולדתי מקובל לומר שוולד בן שבעה יכול לחיות בניגוד לבן שמונה שאינו חי“.

ימים ספורים אחר כך, נתקלנו באשה עם Rh שלילי שנחשפה ל Rh, ובשבוע 34 להריונה (אמצע חודש שמיני) בקשה לבצע בפעם החמישית החלפת דם תוך-רחמית כדי לעכב אינדוקציה ולמנוע את הצורך ללדת בחודש השמיני. הנימוק היה מסורת מסבתה הגרמניה, על פיה פגים בני שמונה אינם בני קיימא.

מאוחר יותר שמענו הרצאה על עמדת המשפט העברי כלפי התפתחויות מדעיות. המרצה ציטט מקורות תלמודיים הקובעים שכן שמונה אינו בר-קיימא. בתלמוד נפסק שחובה להציל את הנולד לשבעה אפילו בשבת, בניגוד ל”בן שמונה“ המוגדר כ”אבן“¹. מקור תלמודי אחר קובע כי ”בן שמונה“ הממשיך לחיות, אינו אלא ”בן שבעה שהשתהה“².

קשה לנו לתאר מנגנון ביולוגי המעניק יתרון לבני שבעה על פני בני שמונה. תצפיות מודרניות מראות שתוחלת החיים של פגים עולה בכיורר עם הגיל

* מתוך: Obstetrics & Gynecology 71:2, pp 271-273, 1988 בהסכמתם האדיבה של המחברים. המאמר תורגם מאנגלית ע”י פרופ’ ד’ פינק וד”ר מ’ הלפרין.
** בחודש השביעי, כל שבת נוסף של העובר ברחם אמו, מעלה את סיכויי ההישרדות של העובר ואת סיכויו למצב בריאותי תקין בעתיד. — העורך

1. Lieberman S (ed): Tosefta Ki-fshutah Part III Order Mo’ed. New York, Jewish Theological Seminary, 1962, pp 245-247

2. Preuss J: Biblical and Talmudic Medicine. Edited and translated by F Rosner. New York, Sanhedrin Press, 1978, pp 393-394

ההריוני^{3,4}, עובדה זו אמורה להיות נכונה גם לגבי העבר, אך מאחר ואמונה חסרת הסבר זו הורשה בתרבויות שונות הרחוקות זו מזו, החלטנו לנסות ולאתר את מקורה כשאנו משוכנעים שאין בסיס קליני למוסכמה זו. אם למוסכמה אין שום בסיס במציאות, מה הביא לקיומה, ואיך ניתן להסביר את תפוצתה הגאוגרפית הרחבה? האם היא הופיעה באופן בלתי תלוי בתרבויות השונות, או שהתפשטה ממקור ראשוני יחיד?

יוון העתיקה עשויה להוות את המקור הראשוני. תרבות יוון התפשטה עד הודו בעקבות כיבושי אלכסנדר מוקדון, ולאחר מכן בעקבות הכובשים המוסלמיים. דרך רומא הוטמעה תרבות יוון גם בחשיבה האירופאית, וחכמי התלמוד הסתמכו אף הם במידה רבה על המדע היווני². הכתבים הרפואיים היווניים הקדומים ביותר מצויים בקובץ ההיפוקרט, בו קיים מאמר בשם Peri Oktamenou (על בן שמונה) המיוחס להיפוקרטס^{5,6}. מחבר ה- Peri Oktamenou טוען כי פגים הנולדים בחודש השמיני אינם בני קיימא, בניגוד לבני שבעה או תשעה המסוגלים לחיות. כדי להסביר את התופעה המבוססת, לדבריו, על תצפיות מדעיות, הוא מפתח תיאוריה על פיה תמיד מתפתחת מחלה בת 40 יום סביב החודש השמיני של ההריון. במשך תקופה זו גם האם וגם עובריה אינם בריאים:

"העובר נכנס לחודש השביעי לאחר 182 יום + כמה שעות ...

כשמגיע להתחלת שלב גמר ההבשלה, העובר מתפתח ומתחזק בקצב מהיר יותר מאשר קודם. הקרומים מהם ניזון העובר מתחילת יצירתו, חייבים לעבור תהליך שחרור בדומה למוץ התבואה החייב להשתחרר מן הגרעין לפני גמר בישולו. העובר החזק והבשל יותר קורע את הקרומים וגורם ללידה. רובם מתים ... אבל מיעוטם מאריכים ימים למרות שהם בני שבעה חודשים הודות לאופן ולתיזומן של הזנתם ברחם, שהקנו להם את כל התכונות המצויות בילוד הבשל ביותר. בנוסף, הם נולדים לפני שחלו עם האם בחודש השמיני.

בגיל שבעה חודשים, עוברים רבים זזים ברחם אמם למקום שהתפנה עקב שחרור הקרומים, ושם הם ניזונים. הם סובלים במשך 40 הימים הראשונים (ולעיתים אפילו יותר) משום שזו ממקום תזונתם הרגיל, משום שהם מושכים את

3. Lubchenko LO, Searls DT, Brazie JV: Neonatal mortality rate: Relationship to birthweight and gestational age. *J Pediatr* 81:814, 1972
4. Sinclair JC, Tudehope DI: Birthweight, gestational age and neonatal risk, *Neonatal-Perinatal Medicine*. Edited by AA Fanaroff, RJ Martin. St. Louis, MO, C. V. Mosby, 1983, p 148
5. Joly R (ed): *Hippocrates*. Vol 11. Paris, Bude, 1970, pp 149-181
6. Grensemann H (ed): *Hippocratis, De Octimestri Partu, De Septimestri Partu, Corpus Medicorum Graecorum*. Vol 1, Part 2, Section 1. Berlin, Akademie, 1968, p 61

חבל הטבור ומשנים את מקומו, ומשום סבל האם הנובע מהקרומים המתוחים ושינוי מקומו של חבל הטבור. העובר, המשוחרר עתה ממקומו הקודם, מכביד יותר על האם. נשים רבות סובלות, בשלב זה, ממחלת חום, וחלק מהן מתות יחד עם עובריהן.

... עוברים בני שמונה חודשים שאינם חולים אנושות אלא מקבלים את המחלה בצורה רגילה, מסיימים את 40 ימי המחלה בתשישות הנובעת מהסבל ההכרחי ברחם, אך נולדים בריאים. אולם, עובר הנולד תוך 40 הימים הללו, אינו מסוגל לחיות הואיל ולחץ (Stress) הלידה מתוּסָף למחלת הרחם⁵. (כל הטקסטים המצוטטים במאמר זה — תורגמו מיוונית לאנגלית ע”י המחברים).

מוסכמה זו נזכרת גם בכתבים אחרים של היפוקרטס, במיוחד ב־ Peri Sarkon (על בשרים)⁷. שני מקורות נוספים רומזים כי מוסכמה זו רווחה במאה החמישית לפני הספירה. הרודוטוס מתאר מקרה בו אבהותו של דמרטוס מלך ספרטה היתה תלויה באפשרות הקיום של ”בן שבעה”⁸. המוסכמה נזכרת גם בשני קטעים של אמפדוקלס, הפילוסוף הקדם־סוקרטי (אליו יוחס יסוד בית הספר לרפואה בסיציליה, ב־תחורתו של ביה”ס לרפואה של היפוקרטס בקוס). קטע אחד מציע הסבר נומרולוגי לתופעה והקטע השני מציע הסבר קוסמי⁹. מקור קדום יותר מצוי בספר האיליאדה להומרוס (ספר 19, שורה 118) המתייחס ליכולת החיים של בן שבעה.

ברור, אם כן, שהחל מהמאה החמישית לפה”ס רווחה האמונה בחוסר יכולת הקיום של בן שמונה, לעומת זה של בן שבעה. הרעיון נראה מפליא ומפתיע בעיני חוקרים ופילוסופים מהחשובים ביוון וברומי, והסברים חדשים רבים הומצאו להסברת התופעה: הסברים מיתולוגיים, נומרולוגיים, אסטרו־לוגיים ופיזיולוגיים. לדוגמא (כתבי גלנוס):

”כלל 450: מדוע בני שמונה אינם בני קיימא למרות שבני שבעה מתקיימים? כך נאמר: המספר 8 הוא זוגי, יכול להצטרף לעצמו ואינו מכריע. אולם המספר 7 הוא בלתי זוגי, אינו יכול להצטרף לעצמו ולכן אינו מכריע”¹⁰. בצורתה הקיצונית, טענו בעלי אמונה זו, כי בניגוד לכל בעלי החיים האחרים יש לבני האדם שני סטנדרטים תקינים אפשריים בהריון: האחד בן שבעה חודשים

7. Littré E (ed): Oeuvres Complètes D’Hippocrate. Vol 8. Amsterdam, Hakkert, 1962, p 612

8. Hude C (ed): Herodoti Historiae. Vol 2. Oxford, Oxford University Press, 1966, book VI, chapter 69

9. Diels H, Kranz W (eds): Die Fragmente der Vorsokratiker. Sixth edition, vol 1. Dublin, Weidmann, 1968, p 298

10. Kuhn CG (ed): Claudii Galeni Opera Omnia. Vol 19. Hildesheim, Georg Olms, 1965, p 454

והשני בן תשעה חודשים¹¹. עוברים בני שמונה שהתקיימו נחשבו לבני שבעה שהשתהו ברחם לאחר מועדם, אמונה שאינה ניתנת להכחשה!
למען כבודם של מדעני העולם העתיק נעיר כי היו שפקקו במוסכמה זו. אריסטו (בקטע שנשמר ע"י אורבסיוס, הרופא האישי של הקיסר יוליאנוס) מביא כמה דוגמאות סותרות, אם כי אינו מוכן לדחות באופן מוחלט אמונה פופולרית כזו:

"יש אומרים כי כל הנולדים לשמונה אינם בני קיימא. אמירה זו שקרית משום שהם יכולים לחיות, והדבר ברור במיוחד במצרים, הואיל ובמצרים מגדלים את כל התינוקות ... אבל אפילו ביוון, אם נתבונן כזהירות, נראה כי עיקרון זה נכון ואין אמת באמירה שכל בן שמונה אינו מתקיים. אמנם מעטים בלבד מכני השמונה מתקיימים, והם אכן פחותים במספרם מבני שבעה ובני יתר על שמונה חודשים"¹².

בספר 7 (פרק 14) של תולדות בעלי חיים לאריסטו, מצוי רמז להנחה שעצם הנטיה להזניח פגים נדירים בני שמונה מחמת שיעור התמותה הגבוה, תרמה לאמונה במותם הוודאי, בשעה שאלו שהצליחו לשרוד אוכחחו כבני תשעה חודשים¹³.

לא רק אריסטו פקק בדבר. פליני העיר כי בני שמונה האריכו ימים באיטליה¹⁴. הרופילוס, הרופא מאלכסנדריה, דחה את האמונה העממית באומר כי הקושי לחשב במדויק את גיל ההריון חרם לשיבוש¹⁵. איטיוס, דוקסוגרף בן המאה הראשונה לסה"נ, כתב:

"פוליבוס, דיוקלס והאמפיריקנים טוענים כי גם בן שמונה הוא בר קיימא. אלא שמחמת חולשתם רבים מהם מתים. ככלל, איש אינו רוצה לזון בן שמונה, אך מצד שני, רבים מהם מתקיימים ומגיעים לגדלות"¹⁵.

למרות פקפוקים כאלה, המוסכמה נתקבלה על ידי סורנוס (רופא יווני בן המאה הראשונה לסה"נ) הנחשב לגינקולוג הידוע ביותר בעולם העתיק¹⁶. מוסכמה נפוצה זו, שמקורה באסכולות יווניות קדומות, מהווה, ללא ספק, את

11. Proclus: Commentaire sur la Republique. Vol 2. Translated by AJ Festugiere. Paris, Librairie Philosophique J Vrin, 1970, p 132
12. Bussemaker C, Daremberg H (eds): Oeuvres D'Oribase. Vol 3. Paris, L'Imprimerie Imperiale, 1858, pp 63-65
13. Bussemaker C (ed): Aristoteles Opera Omnia. Vol 3. Hildesheim, Georg Olms, 1973, p 139
14. Rackham H (ed): Pliny. Vol 2, Loeb Classical Library. Cambridge, MA, Harvard, 1961, pp 531-532
15. Aetius: Placita, Doxographi Graeci. Edited by H Diels. Berlin, de Gruyter, 1929, pp 427-428
16. Rose V (ed): Sorani Gynaeciorum. Leipsig, Teubner, 1882, pp 248-249

המקור לאמונה התפלה של נשים בנות זמננו. אנו יודעים על פריחת המוסכמה בעולם העתיק, ושהיא אומצה ע”י סופרים ופילוסופים מתוך מגמה להעריך את מספר ”שבעה”^{17, 18, 19}. המוסכמה הועברה גם בימי הביניים, והופיעה אח”כ בספרי רפואה בתחום המיילדות בראשית העת החדשה. הרמב”ם מביא את המסורת התלמודית אודות בני שמונה ללא הערה נוספת²⁰. אבן סינא, רופא ופילוסוף מוסלמי בן המאה ה-11, מצוטט יחד עם היפוקרטס בקטע הבא (מתוך: *The Sick Womans Private Looking-Glasse*, שהוצא לאור בשנת 1636 ע”י רופא מנורוויץ בשם ג’ון סדלר²¹):

...”כשפרי הבטן נולד לפני החודש השביעי (כלומר, לפני זמן הכשלתו) הוא קרוי נפל. למעשה הילוד נפל (כלומר, אינו בר קיימא) אם נולד בחודש השמיני”. ההסבר לעובדה המתמיהה שתינוקות הנולדים לשבעה או לתשעה הם בני קיימא בניגוד לבני שמונה, קשור, לדעת כמה חוקרים, לכוכב תחתיו נולד התינוק: כל חודש מתקופת ההריון מצוי תחת שלטון כוכב משלו, והחודש השמיני נמצא תחת שלטונו של שכתאי שהוא קר ויבש והקור מהווה אויב לחיים והורס את טבע הילוד.

היפוקרטס סיפק הסבר טוב יותר: העובר מושלם כבר בחודש השביעי ואז הוא זקוק לתוספת אוויר ומזון הרבה יותר מאשר לפני כן. הואיל ואינו יכול לקבל תוספת זו בתוך הרחם, הוא מנסה לצאת. אם הוא תשוש וחלש ואין בו כח לקרוע את הקרומים כדי לצאת, נגזר עליו להשאר ברחם עד החודש התשיעי. בינתיים הוא אוזר כח ומתחזק. אולם אם הוא מנסה שוב ונולד בחודש השמיני, אינו יכול להתקיים משום שתאריך לידתו הוא או באיחור או טרם זמנו.

אבן סינא טוען, שבחודש השמיני הוא חלש ותשוש, ואם הוא נזרק לאוויר הקר – אינו יכול להתקיים”.

אפילו אמברויו פר, רופא נערץ בן המאה ה-16, מוסר מוסכמה זו ללא כל ביקורת²².

איך עלה רעיון דוגמתי זה על דעתם של רופאי יוון העתיקה?

17. Marache R (ed): Aulu-Gelle. Vol 1. Paris, Bude, 1967, pp 175–181

18. Mangeart MH (ed): Livre de Censorinus sur le Jour Natal. Paris, Panckoucke, 1843, pp 29–51

19. Whitaker H (ed): Philo. Vol 1, Loeb Classical Library. Cambridge, MA, Harvard, 1971, pp 96–152

20. Maimonides, Mishneh Torah, Sefer Ahava: Laws of Circumcision. Chapter 1. Edited by Joseph Kapoch. Jerusalem, Machon Mishnat Ha-Rambam, 1985, pp 12–15

21. Sadler J: The sick womans private looking-glasse. London, 1636 facsimile edition. Norwood, NJ, Walter J. Johnson, 1977

22. Pare A: Oeuvres Completes. Vol 2. Geneva, Slatkine Reprints, 1970, pp 671–672

רמז לכך ניתן למצוא בתוך החיבור ההיפוקרטי הנ"ל:

"עדיף שלא להכחיש דברי נשים אודות הלידה. הן צמודות למה שאמרו בעבר ויאמרו גם כעתיד, ולא ניתן לשכנען שאינן יודעות טוב יותר מה מתרחש בתוך גופן. אחרים יכולים לומר ככל העולה על דעתם, אך הנשים תמשכנה לקבוע בוודאות ובפסקנות שהן יולדות בחודש השביעי, בחודש השמיני, בחודש התשיעי, בחודש העשירי ובחודש האחד עשר. ומתוך כולם בני שמונה אינם מתקיימים לעומת השאר שהם בני קיימא"⁵.

התקיפות הרבה בטיעוני הנשים מעוררת חשד. מתוך סיפורו של הרודוטוס⁸ ומתוך מאמר בתלמוד הירושלמי המובא ע"י פרויס² ניתן להסיק שהאמונה בחיותו של בן שבעה עשויה לסייע בפתרון בעיות אבהות ובמניעת ממזרות. רנדולף²³ רומז כי מוסכמה זו נוצלה, למטרות דומות, על ידי נשים אוזרקיות עוד בשנות ה-40 של המאה העשרים.

על כל פנים, רופאים קבלו את המוסכמה הזו מנשים שטענו לה בתקיפות. מגין קבלו הנשים את הרעיון? ניתן לשער כי מיסטיקה מספרית שהקנתה כח על טבעי למספר שבעה סייעה לנשים בהסבר תופעות מקריות של הישרדות פגים, בעולם בו הישרדות זו היתה נדירה. עם התקבל עיקרון ההישרדות של בן שבעה, יתכן והשלמה מיבנית של התיאוריה הביאה למוסכמה על אי יכולת הקיום של בני שמונה. יתכן ואותה מיסטיקה מספרית, מהווה גם כיום בסיס להתמדת המוסכמה בקרב חלק מציבור היולדות.

ניתן להפיק תועלת מעשית מתוך מחקר היסטורי זה. מערכת שלמה של אמונות תפלות רפואיות נוצרה מתוך כך שרופאים, בתקופת יוון העתיקה, קיבלו תיאור מסולף של נשים, ואמצו אותו ללא ביקורת. כמו שרמזו אריסטו, אטיוס ואורבסיוס, המוסכמה הפכה (במדה מסויימת) לאמונה המגשימה את עצמה, כשההימנעות מלטפל בכני שמונה תרמה למותם. פגים שהאריכו ימים באופן מקרי, נחשבו ככני שבעה שהרי חישוב מדוייק של גיל ההריון היה, ונשאר עד היום, דבר קשה ביותר. למרות שלא כל מדעני העולם העתיק אימצו מוסכמה זו, היא חדרה לזרם המרכזי של המחשבה הרפואית עד העידן החדש, והיא ממשיכה להתקיים כ"סיפורי סבתא" גם כיום.

מאז נחשפנו לאמונה תפלה זו, נתקלנו בה בקרב נשים מחוגים שונים: סבתות אמריקאיות, מיילדות מהרי אוזרק²³, ונוער כרשי אמריקאי. יתכן והמוסכמה ש"בן שמונה" אינו בר קיימא, מוסיפה על החרדה הסמויה המטרידה יולדות מאושפזות ביחידות לסיבוכי הריון. הפרכת המוסכמה לאחר גילוייה, עשויה להביא לידי הרגעת חלק מהמאושפזות, ולהגדיל את היענותן להמלצות הרפואיות.

23. Randolph V: Ozark Magic and Folklore. New York, Dover, 1964, p 202